

آموزش تفکر

اشاره

در طول سه دهه اخیر، پرورش تفکر به منزله هدف اساسی تربیت برای بسیاری از کنشگران و دست‌اندرکاران تعلیم و تربیت به چالشی جالب تبدیل شده است. در این مدت، برنامه‌های متنوعی مبتنی بر رویکردهای متفاوت به منظور توسعه تفکر کودکان طراحی و ارائه شده‌اند. با وجود تنوع جهت‌گیری‌های نظری، برای طراحی برنامه آموزش تفکر به کودکان، ناگزیر باید چند پرسش جدی پاسخ داده شود؛ اینکه: تفکر چیست؟ منظور از تفکر خوب چیست؟ چرا آموزش تفکر اهمیت پیدا کرده است؟ آیا تفکر خوب را می‌توان به افراد آموزش داد؟ چه موانعی در مسیر توسعه تفکر وجود دارد؟ این مقاله به تأمل درباره این پرسش‌ها می‌پردازد.

کلیدواژه‌ها: تفکر خوب، مهارت‌های تفکر، آموزش تفکر، درک مطلب، تصمیم‌گیری، تفکر انتقادی

تفکر و تفکر خوب

اولین سؤال دشوار درباره تفکر، پرسش از چیستی آن است؛ اینکه سازوکارهای تفکر چه هستند. تفکر را می‌توان به عنوان توانایی توضیح و دستکاری یک متن تلقی کرد که هنگام مواجه شدن با یک پرسش، مسئله یا نیاز آغاز می‌شود. بنابراین، قلمرو تفکر بسیار گسترده و متنوع است. از یک تصمیم ساده برای انتخاب گرفته تا هنگام تلاش برای درک یک مطلب، ما درگیر تفکر می‌شویم. اما منظور از تفکر خوب چیست؟ شواهد مربوط به تفکر خوب را در دو بخش می‌توان دسته‌بندی کرد:

الف) فرایندهای تفکر خوب:

- ◆ مورد توجه قرار دادن امکان‌های بیشتر؛
- ◆ جست‌وجوی عمیق‌تر و گسترده‌تر؛
- ◆ انجام دآوری دقیق‌تر؛
- ◆ بررسی داده‌های بیشتر؛
- ◆ واری بیشتر؛
- ◆ کنترل خطاها.

ب) نتایج تفکر خوب:

- ◆ نتایج معتبرتر؛
- ◆ بینش‌های عمیق‌تر؛
- ◆ تصمیمات بهتر؛
- ◆ مصنوعات بهتر؛
- ◆ ایده‌های خلاقانه‌تر؛
- ◆ ارزیابی انتقادی دقیق‌تر.

منظور از مهارت‌های تفکر چیست؟

مهارت‌های تفکر عبارت‌اند از شایستگی‌هایی که در برخی از انواع تفکر سهیم هستند. برای مثال، تولید گزینه‌های جدید، پیش‌بینی پیامدها، ارائه دلیل بر له و علیه انتخاب‌ها، استفاده از راهبرد سیال و روان بودن، درهم تنیدن اطلاعات انتخاب‌های مختلف، و وزن دادن به دلایل در موقعیت‌های پیچیده، همه مهارت‌هایی هستند که در تفکر برای تصمیم‌گیری مورد استفاده قرار می‌گیرند. همچنین، به عنوان نمونه دیگر می‌توان به مهارت‌های تصویرسازی ذهنی برای توجه به

جزئیات مسئله، توجه به پیامدها، منظرهای متفاوت، ملزومات، آثار جانبی و... اشاره کرد که در تفکر انتقادی سهیم می‌شوند. با این حال، مهارت‌های تفکر را نمی‌توان به اموری تکنیکی فروکاست که صرفاً با تمرین به دست می‌آیند. برای مثال، با تمرین کافی نمی‌توان ایده‌های خلاقانه تولید کرد. زیرا تفکر خوب، متضمن چیزی بیش از مهارت در مفهوم ظریف و محدود آن است. در واقع، لازمه تفکر خوب «سازمان‌دهی مجدد راهبردی» است.

چگونه می‌توان تفکر را بهبود داد؟

برای پرورش تفکر، شش مؤلفه زیر را باید مورد توجه قرار داد:

۱. آگاهی: شخص نسبت به فرایندهای تفکر خود آگاهی بیشتری پیدا کند.
۲. تلاش: برای بررسی موضوع به تلاش و کوشش می‌پردازد و برای مثال، امکان‌ها و پیامدهای یک تصمیم را واری می‌کند.
۳. نگرش: با ایجاد آگاهی و کوشش، نگرش فرد به تفکر و فرایندها و مهارت‌های آن تغییر می‌یابد و در برابر تفکر خود احساس مسئولیت بیشتری می‌کند.
۴. سازمان: او به سازمان‌دهی مجدد فرایندهای تفکر می‌پردازد. برای مثال، به جای بررسی انتخاب‌های آشکار، به جست‌وجوی انتخاب‌ها و امکان‌های جدید می‌پردازد.
۵. زیرمهارت: فرد به شناسایی و تقویت زیرمهارت‌های مرتبط با یک فرایند یا مهارت تفکر نائل می‌آید. برای مثال، احساس می‌کند که باید به شیوه‌ای نظام‌مند به بررسی امور مهم و غیرمهم بپردازد.
۶. روان و سیال بودن: در حالت روان و سیال بودن تفکر، مهارت‌های تفکر به شکل خودکار درمی‌آیند و جزو عادت‌های ذهنی شخص می‌شوند.

انواع تفکر

انواع تفکر را می‌توان در چهار مقوله طبقه‌بندی کرد:

مقوله اول شامل «تفکر فهمی» است که کاربرد گسترده‌تری در زندگی دارد.

مقوله دوم انواع تفکر خاص‌تری را در برمی‌گیرد و شامل تصمیم‌گیری، حل مسائل روزمره و حل مسائل مربوط به حوزه‌های دانشی است. مقوله سوم شامل تفکر انتقادی و تفکر خلاق است. مقوله چهارم که تمام مقوله‌های قبلی را دربرمی‌گیرد، به نظارت، بازبینی و تأمل درباره آن‌ها می‌پردازد.

تفکر خلاق

تفکر انتقادی

حل مسائل روزمره

حل مسائلی موضوعات درسی

تصمیم‌گیری

تفکر فهمی: کاربرد فعالانه دانش

مشخصه‌های مهارت‌های تفکر

هر یک از مهارت‌های تفکر را با توجه به چهار مشخصه زیر می‌توان متمایز ساخت:

طراحی برای آموزش تفکر

طراحی فعالیت‌های یادگیری که در آن‌ها فرصت‌هایی خلق می‌شود تا دانش‌آموزان انواع تفکر را در زمینه تحصیلی و زندگی پرورش دهند و به کار گیرند، موضوع بحث این بخش است. در طراحی این نوع فعالیت‌ها مربیان باید سه پرسش زیر را از خود بپرسند:

۱. می‌خواهیم به دانش‌آموزان کمک کنیم چه مهارت‌ها و مؤلفه‌های تفکری را یاد بگیرند؟

۲. چه محتوایی را برای آموزش این نوع تفکر می‌توان مورد استفاده قرار داد؟

۳. چگونه می‌توان فعالیت‌ها (درس‌ها) را سازمان داد که در آن بتوان چگونگی پرورش این نوع تفکر را نشان داد؟

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

لازم به یادآوری است که بین انواع تفکر هم‌پوشانی وجود دارد. تفکر انتقادی و تفکر خلاق نمونه‌های آشکار از هم‌پوشانی میان انواع تفکر است. در واقع، تفکر خلاق همواره مستلزم تفکر انتقادی است، زیرا نیازمند صورت‌بندی اهداف، بازنگری آن‌ها، انتخاب رویکردهای جایگزین، تصحیح راه‌حل‌های مورد نظر و... است. همچنین، تفکر خلاق از طریق تولید

تفکر را می‌توان به عنوان توانایی توضیح و دستکاری یک متن تلقی کرد که هنگام مواجه شدن با یک پرسش، مسئله یا نیاز آغاز می‌شود

استدلال، نقش عمده‌ای در تفکر انتقادی دارد. این نوع روابط بین انواع تفکر در سایر مقوله‌ها نیز وجود دارد. برای مثال، هم تفکر انتقادی و هم تفکر خلاق در یادگیری برای فهم و کاربرد فعالانه دانش نقش دارند. هر میزان که ما به ارزیابی انتقادی مطالب بپردازیم و آن‌ها را خلاقانه بسط دهیم، به همان میزان بهتر درک می‌شوند و مورد استفاده قرار می‌گیرند. با این حال، بر اساس ویژگی‌های بالا می‌توان به تمایز میزان انواع تفکر اشاره کرد.

این نوع هم‌پوشانی را میان انواع مقوله‌های تفکر نیز می‌توان جست‌وجو کرد. برای مثال، در انواع تفکری که ذیل مقوله دوم طبقه‌بندی شده‌اند، ناگزیر جنبه‌های مختلف مقوله اول مانند تفکر خلاق و تفکر انتقادی ترکیب می‌شوند. با وجود این، میان مقوله‌ها همچنان تمایز وجود دارد. تفاوت میان تصمیم‌گیری و حل مسائل روزمره آن است که در تصمیم‌گیری ما در موقعیتی قرار داریم که در آن ناگزیر از انتخاب میان گزینه‌های موجود هستیم. اما حل مسائل با موقعیت مسئله‌دار آغاز می‌شود؛ موقعیتی که در آن ما هنوز هیچ ایده معقولی درباره انتخاب‌هایمان نداریم، بلکه راه‌حل‌ها را باید کشف کنیم.

یکی از مشکلاتی که دانش‌آموزان در حل مسائل درسی مانند ریاضی و علوم دارند، این است که در آموزش مدرسه‌ای زیرمهارت‌های تکنیکی مانند رسم شکل، دستکاری عبارت جبری و... بر زیرمهارت‌های عمومی حل مسئله اولویت پیدا کرده‌اند. به طوری که دانش‌آموزان بدون درک جامعی از مسئله و تجربه تفکر راهبردی برای حل مسئله، می‌کوشند تا به کمک زیرمهارت‌های تکنیکی راه حل مسئله را بیابند.

* منبع

Swartz, R. & Perkins, D. (2017). Teaching thinking: Issues and approaches. New York: Routledge

ردیف	ویژگی	گستره
۱	هدف	نوع مسئله‌ای که از طریق این مهارت بررسی می‌شود.
۲	چالش‌ها	میزان دشواری مسئله و مخاطراتی که آن را تهدید می‌کند.
۳	راهبردها و نگرش‌های یاریگر	راهبردها و نگرش‌هایی که برای تفکر بهتر در اینجا باید تقویت شوند.
۴	زیرمهارت‌ها	نمونه‌هایی از مهارت‌های جزئی‌تر که در یک مهارت خاص لازم است توسعه پیدا کنند. البته این زیرمهارت‌ها صرفاً از طریق تمرین حاصل نمی‌شوند، بلکه باید به طور راهبردی محقق شوند.